

NOVICE

kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči.

Odgovorni vrednik *Dr. Janez Bleiweis.*

Tečaj X.

V saboto 3. januarja (poznzimna) 1852.

List 1.

Novoletnica.

Vošiti srečo k novoletji

Je šega že od Bog vé kdaj;

Alj prazdni sreče so obeti,

Ce srečo Bog derži nazaj.

Nebeški Oče! Ti zapodi

Oblak nesreče v daljno tmó,

Prijazno solnce sreče vodi

Sušit solze, ki še tekó.

Obilnej lomi kruh mem lani,

Kjer lica glada še medlé;

Svoj blagoslov razlij nad nami,

Tolaži vpadeno sercé!

Naj žarko solnce, vreme jasno

Preblage kapljice zori;

Naj solnce blagrov sija krasno,

Nas uri, bistri in modri.

Naj v ognji rodoljubja vnema

Slovensko vsako serce se;

Ljubezen bratovska objema,

Pobratí naj narode vse!

Ti, bravec, prašáš nas Novice:

Zakaj ste večí, ko ste ble?

Ima ljubezen kaj gorice,

Cezdalje več povedat' vé.

Deseti naš tečaj vládaj

Vzajemnost hvaljena povsot,

Use nam brate budi, zbadaj

Roké podati nam naprot!

Premišljevanje, kako se prihodnjič povodnjim ubraniti.

Strašna škoda, ki so jo reke in hudourniki preteklo leto po mnogih krajih napravili, je znana celimu svetu — piše hvalevredni nemški tednik Štajarske kmetijske družbe (*Wochenblatt der steierm. L.-W.-Gesellschaft* — iz kteriga povzamemo ta sostavek, kot „besedo o pravim času“.

Nesreča je, oh! dogotovljena, jok in zdih se razlega povsod, milodari se pridno naberajo in se obilo stekajo od vsih strani v tolažbo povodnjencam, mostovi se popravljajo, poderte pohištva se zidajo, zavalí se razmetujejo — ali z vsim tem se ne bojo prihodnje povodnji ubranile, ki bi jih utegnila silovita voda prihodnjič spet naključiti, in ktere bojo gotovo še hujši od poslednjih, ako bomo z gojzdi (boršti) tako ravnali, kakor smo sedaj ravnati počeli. Velika povodinj je bila, kakor stojí v starih bukvah zapisano, v letu 1567, še večí leta 1813 in 1827 — še hujši od teh pa lanjskiga leta!

Vsakimu domorodcu mora tedaj skerb biti, da se taka grozna nesreča odverne ali saj stanovitno pomanjša.

Poskusili bomo tedaj pripomočke naznaniti, kako naj bi se to doseglo. Začeti pa moramo iz maliga, da bo vsakomu bravcu jasen naš dokaz in bojo gotovi naši nasvétí.

Kratkovidni človek je abotin zadosti, misliti, da živali in rastljine so le za njega vstvarjene; takimu ni mar, da vsaka reč na svetu ima tudi namen za-se in namen za občinstvo; on seka, žgè, ruje, kolje in pokončuje vse, kar mu pod roko pride, brez pomislika na prihodnost, brez prevdarka, da neka razmera med živalmi in rastlinami mora na svetu biti, ako hoče podnebje z zemljo v pravim redu, svét na svojim mestu tako obstati, kakor mu ga je Božja modrost odločila. Človek, ki ne vidi eno ped dalje, ne porajta vsiga tega nič, živí le za-se, in pokončuje vse tako, kakor da bi se že jutri sodnimu dnevú trebilo.

Mlado dervó se ne zavé potreb človekovih, ko eno lego za drugo okoli svojiga debla, svojiga trupla, naklada — ampak le dela tako, ker tako delati mora, da rase, cvetè, sad rodi in svoje pleme ohrani.

Ali s tem še svojiga namena drevó ni doveršilo. Kot stvar v versti družih stvari ima v veličanskim gospodarstvu narave še drug namen.

V zraku, ki našo zemljo krog in krog do visokosti 12 milj nad nami obdaja, najdemo reči, ki morajo med sabo v pravi razmeri biti, scer ni zrak v živež ljudem, živalim in rastlinam v gden. Te reči so kislic, gnjilic, ogljic, elekrika in voda v podobi soparov, v podobi megle in oblakov, ki kot dež, sneg ali toča na zemljo padajo.

(Dalje sledi.)

Živnozdravnik.

„Novice“ so te dni sledeči dopis prejele: „Prijazno vas prosimo, nas podučiti: kaj je s takimi mladimi in starimi prešički početi, kteri garje, kozé ali osipce dobé? V naših krajih se je ta nadloga zlo vgnjezdila in mnogo živinčet je že pocepalo“.

„Novice“, kterih namen je vsim potrebam na pomoč priti, kolikor le zamorejo, rade podajo podúk o tem.

Nar poprej opomnimo, da kozé in osipce (*Blattern oder Pocken*) — in pa garje (*grinte, Raude, Krätze, Grind*) so dvojna bolezi, ki se mora ločiti. Obedve bolezi ste sicer kožni spušaji (*Ausschlag*), vunder niste edini.

Kozé ali osipce (*osepnice*) večidel napadajo le mlado živino, so z vročnico združene, to je,

živina je klaverna, topa, pogostoma hrohotá in kruli, šetine se šetinjijo, na glavi, po notrajnih stegnih, pod trebuham itd. se prikažejo sperviga majhni rudeči mazulčiki, ki od dne do dne veči prihajajo, se 6. dan gnojiti začno, tako da so večidel 10. dan bele hraste, ki 12. dan odpadati začno. Včasih osipce nazaj v truplo vdarijo, in huda driska umori bolno živinče, — večkrat tudi hujšati začno in pocepajo.

Pervo je, da se zdrava živina berž berž odstavi od bolne, ker je ta bolezen zelo nalezljiva; je enkrat v en svinjak prišla, bo berž ko ne po nalezbi vse napadla. To storivši, varij bolno živinče mraza in prehlajenja, pa tudi prehude soparice; daj mu vsaki dan suhe stelje; pije naj večkrat kislo mleko. Je prešiček dobro rejen in se mu je veliko osipic po koži spustilo, tolaži mu hudo vročnico s tem, da v 1 bokalu vode kakih 6 lotov kuhinske soli, ali kar je še bolje, 1 lot solitarja raztopiš, in mu od te vode trikrat na dan 1 steklo (glaž) piti daš; če noče sam, ga posili.

So se začele kozé gnojiti in živina bolj omagovati, vzemi žvepla 4 lote, brinjevih jagod 8 lotov; stolci v štupe, in daj živinčetu vsaki dan enkrat ali dvakrat 1 lot te štupe. — Je pri gnojenju osipic prešiča driska napadla, stolci divjiga kostanja ali še bolje želoda v moko, in daj mu 2 žlici te moke vsaki dan dvakrat. Je začela živina zelo hujšati, skerbi za snažnost svinjaka in dober zrak; ženi ga, če moreš, vsak dan nekoliko na prosti zrak, da ga poživi; — dajaj mu vsak dan 1 lot štupe brinjevih jagod in 1 lot štupe hrastove skorje skupej. — Ako to ne pomaga, nimamo boljšiga. — Po osipcah bolna živina se ne sme za povžitek zakljati; konjederu gré. (Konec sledi).

Zgodovinske pisma.

Pod tem naslovom bojo „Novice“ svojim bravam in bravkam donasale včasih odlome „občne zgodovine“ iz rokopisa rajniga Matija Vertovca. Zbirali pa bomo iz imenovaniga zgodopisa take sostavke, kateri, čeravno le odlom iz slavniga rokopisa, so vunder tudi sami po sebi celotina. Po ti poti mislimo bravece po širokim svetu s tem imenitnim delam soznaiti, dokler ne pride v posebni knjigi doveršeno na dan. In tako bo eden za slovanski narod in za slovenski jezik nar bolj zasluženih mož živel med nami, da se bomo radovali nad njegovim lepim delam in se krepčali nad njegovo čisto slovensko besedo in nad njegovim bistrim umam, ki, karkoli je pisal, je tako pisal, da se ne bliši le od danes do jutri, ampak da ostane na veke slavno, učenimu ravno tako kakor prostimu bravcu v poduk in veselje. Vertovec je umerl, živi Vertovec!

Po tem razumljenji svojih čast. bravcov začnemo

1. pismo iz 2. §. Vertovcove občne zgodovine.

Pervi po svetu razkropljeni ljudje.

Od življenja in zaderžanja prvih po svetu razkropljenih ljudi se nič praviga in resničniga ne vé. Mozes sam poskoči berž od Noeta na Abrama, ki je veliko kasneje živel.

Iz zaderžanja divjih ali poldivjih ljudi, ki se še dan današnji, pa v zelo daljnih krajih sveta najdejo, bi se dalo kaj na prve razkropljence soditi. Ako so bile ravno od Adama do Noeta marsiktere rokodelstva in umetnije v povzdigo

prijetnišiga življenja znajdene, so se bile mende vender ob občnim potopu večidel zazabile; zakaj, ko bi ravno dobro omikan človek po kakošni nesreči, postavimo, po hudih viharjih po morji v daljno samotno deželo zanešen bil, bi mogel že po sili nekoliko obdivjati. Razkropljeni so prišli v neznane, samotne, večkrat z gošavo zarašene kraje; prišli so mende brez živeža in orodja, znabiti brez potrebniga oblačila. Njih prva skerb je mogla biti hude zverine se ogibati in se ji braniti; potikali so se in prebivali, kjer je bilo bolj merzlo, v kakošnih berlogih in podzemeljskih votlinah; v gorkejih krajih pa so stanovali pod košatimi drevesi ali v posebnih gošavah. Živili so se divjiga sadja in grojzdja, tičjih jajic, rib in družih žival, ki so jih z urnostjo vjeli in raztergali.

Po razločku podnebja, krajev in dežel, kjer so stanovali, — živeža, ki so ga špogali, — in jezika, ki so ga govorili, so zrasli sčasoma iz pervorazkropljenih ljudi mnogoverstni in med sabo zelo razločeni narodi. Kolikor bolj na gorkim so stanovali, in kolikor bolj sádin ali sladkorin živež so vživali, toliko bolj mehki in miligi serca so večidel tudi bili, in toliko berže so iz svoje divjosti zlezli, in na nižji ali višji stopnjo omikanja se povzdignuli; — nasproti pa tudi, bolj merzli, tamni in divji ko so bili kraji njih stanovanja, in bolj ko so od meseniga živeli, bolj krepki, bolj terdiga in neusmiljeniga serca, bolj togotljivi in grozoviti so tudi bili, de so se s sosedi svojiga in tujiga naroda pogostoma za vsako resnično ali zmišljeno razžaljenje spèrli, okresali ali celo pomorili, in dostikrat vzajemno eden družiga z živinsko slastjo sneli, in čepinje ubitih za posode imeli in iz njih pili. Taki pozverinjeni narodi se še, v osramotenje človeštva, do današnjiga dne na svetu najdejo; takim je zelo teško zverinsko sleči in kaj človeškiga obleči. De taki narodi, ki se sami vzajemno vničujejo, se ne morejo zelo množiti, je lahko verjeti. Divjost človeštvo zatira, izobraženost ga množi in podpira.

Napoleonovci.

Ker je poslednji čas predsednik francoske republike Ludvik Napoleon pozornost celiga sveta na se obernal, bo menda marsikterega braveca mikalo, rodoslovje Napoleonovcov, to je, rodovine rajnega cesarja Napoleona bolj na tanjko vediti, ki je po vojskah, ktere je v prvih letih tega stoletja po svetu vžgal, vsakimu dobro znan.

Najstariš zmed štirih bratov cesarja Napoleona Jožef Bonaparte, je bil od leta 1808 do 1814 kralj Španski, je prejel po padu svojega brata, cesarja, ime grofa Survillier, pod kterim se je v Ameriko podal, potem na Angleško povernul, poslednjič pa na Toškanskem živel, kjer je leta 1844 28. julia umerl. Njegova žena, Julia Clary, hči necega kupca iz mesta Marseille, mu je rodila edino hčerko Zenaido, ktera se je, kakor spodej omenimo, v žlahti omožila.

Drugi brat cesarja, Lucian Bonaparte, je bil edini med brati, kterimu Napoleon ni krone podaril. Ga potolažiti, prejme od papeža malo knežijo Canino v dar, in tako je živel pod imenom „knez Canino“ vedno na Talianskem, kjer je v letu 1841 v papeževem mestu Viterbo umerl. Oženil se je dvakrat. Dve hčeri iz prvega zakona ste mu umerle; v drugem zakonu pa mu je rodila žena (bila je vdova kupca Joubertou) 4

vali in rastljine ga dihajo in živijo po njem; kadar kakošna reč gori, vrè, se kisa, gnjuje, kislica potrebuje, sicer bi ne gorela, se ne kisala, ne vrela, ne gnjila.

Kako silno veliko se pa kislica na svetu potrebuje, vsak lahko iz tega zapopade, ako pomisli, da na zemlji sedaj okoli 1000 milijonov ljudi živi in je le v Evropi okoli 26 milijonov konj, 88 milijonov goved, 184 mil. ovác, 50 mil. prešičev in 8 mil. kóz — in da vsak človek v 24 urah 1 funt in 21 lotov, vsaka domača živina pa še blizo 4krat več kislica za dihanje povžije, in namesto njega 2 funta in 9 lotov ogeljne kisline*) izdiha, — dalje še živi veliko milijonov družih žival, ki tudi kislic dihajo, — vsak seženj (klafta) 30 pavcov dolzih dèrv, kadar pogori, potrebuje 87,168 kubik-čevljev kislica, — vsako vedro mošta, kadar vrè in se vino iz njega dela, potrebuje 4 funte in pol kislica, in če vzamemo skupej, da se na 12 milijonih vinogradov vsako leto nar manj 240 milijonov mošta pridela, je vsako leto k vinorenji 1080 mil. funtov kislica potreba.

Zrajtano je, da se vsako leto za vse spremembe na svetu kakih 28 bilionov centov kislica iz zraka povžije, in da se mu na mesto njega 39 bilionov ogeljne kisline po vsih teh spremembah nazaj da, — in vendar se pri vsem tem ne vidi, da bi v zraku kislica zmanjkovalo ali ogeljne kisline odveč bilo.

Po takim je gotovo, da se mora na svetu nekaj vedno goditi, kar zraku nazaj daje, kar je po teh spremenih zgubil, da se po takim vedno prava mera kislica v zraku obderži.

Božja previdnost je v ta namen rastljine vstvarila, ne le da so človeku in živalim v živež, temuč tudi da preminjajo zrak tako, da je za dihanje dober in pripraven. Rastljine namreč potegujejo vedno iz zraka ogeljno kislino v-se, ki so jo ljudje in živali izdihali, obderžijo ogljic, ki ga ima ogeljna kislina v sebi, za svoj živež, kislic ogeljne kisline pa pahajo iz sebe, da gre zopet v zrak, kteriga ljudje in živali sopejo.

Iz tega se vidi velika imenitnost rastljin za zdrav in dober zrak, in da bi brez rastljin, brez drevés, brez gojzdov celò zdraviga zraka ne bilo in tudi ne zdraviga človeka ne zdrave živine na zemlji.

Kolikošna je božja previdnost, ktere neomikan človek, ki vsiga tega ne vé, celò prav ceniti in v čisljih imeti ni v stanu!

Ko smo to dokazali, vsakimu bravcu zapopadljivo, grémo v svojih dokazih eno stopnjo naprej, da pridemo do očividniga dokaza tega, kar imamo v tem poduku spričati.

Znano je dalje, da rastljine s svojimi koreninami in s perjem tudi vodo popivajo, in da celò vodene sopúhe serkajo in v majhne kapljice nabirajo, ktere vidimo kot roso na koncèh rastljinškiga perja se lesketati.

En del vode popijejo rastljine, drugi del ločijo v podobi sopúha iz sebe, ki se večkrat v meglo združi, ktero dostikrat vidimo, kako gojzde pokriva.

Mera povžite in mera spet iz rastljin v podobi sopúha izpahnjene vode se sicer ne da natanjko povedati, vunder ne bomo dalječ od resnice zašli, ako rečemo, da vsaka rastljina en del

vode za svojo rast povžije, tri dele je pa iz sebe izhlapi.

Ker hrastovo drevó srednje velikosti v enim dnevu 30 funtov vode iz sebe izhlapi, je je moglo po ravno rečeni razmeri 40 funtov v-se potegniti. Če tedaj stoji na 1 oralu (johu) 800 tacih drevés, poserkajo vse te skupej 320 centov vode na dan.

Iz tega je pa jasno kot beli dan, kako neizrečeno veliko vode zamore en gojzd od sto in sto oralov poserkati — in lahko se da zapopasti iz tega, da dežnica z gojzdov, ki so z drevjem zasajeni, ne more hipoma pridreti, gorskih vodá napraviti in povodinj napraviti, ampak da se to le zgoditi zamore, ako dolgo dežuje. Zapopade se pa nasproti lahko, da je pri golih gojzdih že zadosti, ako le 3 dni dežuje, tako strašne povodnji napraviti, kakor smo jih lansko leto po 3 dneh (1. 2. 3. novembra) doživeli.

Se hočemo taki nesreči prihodnje ubraniti, je treba za gojzde skrbeti.

(Dalje sledi.)

Živinozdravnik.

(Konec.)

Garje, lišaji, srbečiča so tudi pri prešičih zlo nalezljiva boleznin, pa brez vročnice (ohne Fieber); razločno znamnje je, da garje živino srbé, da se tedaj rada drgne in je po tem na več mestih po koži oguljena. Izvirajo pa garje, ako jih ni živinče od družiga nalezlo, iz nesnage v tesnih in niskih svinjaci, iz nemarniga gleštanja, iz spridene piče, iz mokriga vremena itd.

Pervo tudi pri ti bolezni je: zdrave od bolnih ločiti in na drugo mesto postaviti; pa tudi garjeva živina ne smé v okuženim svinjaku ostati, ampak naj se na čedno mesto postavi; med tem naj se svinjak dobro očedi in posnažijo tla in stene, kterih se je morebiti kužnina prijela. Če ni gospodar v tem skerben, ne bo odpravil lahko bolezni od svoje živine.

Garjevo živinče naj se vsaki dan zmiva ali koplje z lugam, v kterim je nekoliko črniga milja (černe žajfe) raztopljeniga bilo, in po tem naj se po koži dobro s slamo drgne, ktera se pa mora vsakibart spremeniti. Zlo pohvaljeno je tudi vmivanje z vodó, v kteri sta pepél in kurjek razpušena.

O gorkim vremenu je dobro garjeviga prešiča vsaki dan v vodi kopati.

Veliko pomagajo v gotovši ozdravljenje tudi notranje zdravila, zlasti: pol lota žèpla in pol lota siroviga antimona (rohen Spiesglanz), ki se vsaki dan med pičo (pomije) pomešata.

So garje bolj zastarane, vbribaj va-nje žepljeniga mazila, aliterpentinoviga olja ene dni zaporedoma.

Napoleonovci.

(Konec.)

Že v 23. letu svoje starosti si je predsednik sedanje Francoske ljudovlade Napoleon prizadeval za vstajo v papeževih deželah v letu 1831; potem je živel s svojo materjo na Švajcarskem, od kodar je v letu 1836 oborožen Francosko v mestu Strassburg napadel, da bi kralja Ludevika Filipa iz prestola pahnul in se sam na čelo francoske vlade postavil. Med tem pa pade v oblast Ludeviku Filipu, od kterega je milost s tem pogojem zabil, da se ima v Ameriko podati. Ali ondi se ni dolgo mudil, ampak kmalo se poverne na Švajcarsko, od kodar se je moral v letu 1839 po tirjanju

*) Ogeljna kislina, ktero vsak človek in vsaka živina izdiha, in ktera se pri vrenju mošta v podobi zračnih mehurečkov iz mošta loči, obstoji iz 27 delov ogljica in 73 delov kislica.